

PROLEGOMENA ZA POJMOVNIK ESTETIKE, FILOZOFIJE I TEORIJE ARHITEKTURE

Biblioteka
SAVREMENA TEORIJA ARHITEKTURE

PROLEGOMENA ZA POJMOVNIK ESTETIKE, FILOZOFIJE I TEORIJE ARHITEKTURE

UREDNIK: Miško Šuvaković

AUTORI: Mariela Cvetić, Andrija Filipović, Bojana Matejić, Ana Perić, Željka Pješivac, Dragana Stojanović, Miško Šuvaković, Vanja Milovanović, Maja Todorović

Izdavač

Orion Art, Beograd
063 288 913

Za izdavača

Nadežda Kovačević

Glavni i odgovorni urednik

Dragorad Kovačević

Recenzenti

dr Vladimir Mako, redovni profesor
dr Nikola Dedić, vanredni profesor
dr Nataša Lah, docent

Dizajn i prelom knjige

Aleksa Milanović

Ilustracija na koricama

Provisional Salta Ensemble: *Dvostruka artikulacija*, 2016.

Štampa

Donat Graf, Beograd

Tiraž 500

Beograd, 2017.

PROLEGOMENA ZA POJMOVNIK ESTETIKE, FILOZOFIJE I TEORIJE ARHITEKTURE

urednik:

Miško Šuvaković

autori:

**Mariela Cvetić, Andrija Filipović, Bojana Matejić,
Ana Perić, Željka Pješivac, Dragana Stojanović,
Miško Šuvaković, Vanja Milovanović, Maja Todorović**

Orion Art
Beograd, 2017.

SADRŽAJ

INDEKS POJMOVA	7
VREME JE...	11
UVOD: transdisciplinarna estetika, filozofija i teorija arhitekture	15
POJMOVI od ALTERNATIVNE ARHITEKTURE do ZONE	59
LITERATURA	349
SPISAK ILUSTRACIJA	367
INDEKS IMENA	373
AUTORI PROLEGOMENE	387

INDEKS POJMOVA

A

Alternativna arhitektura (Vanja Milovanović)	61
Ambijentalna umetnost (Mariela Cvetić)	67
Arhitektura, definicija pojma (Miško Šuvaković)	71
Arhitektura modernizma (Miško Šuvaković)	75
Arhitektura, teorije (Miško Šuvaković)	81
Arhitektura u doba teorije (Miško Šuvaković)	87
Arhitektura u vremenu neoliberalizma (Miško Šuvaković)	91

B

Bazni materijalizam (Bojana Matejić)	99
Biopolitika i arhitektura (Ana Perić)	103
Biotehnologije i arhitektura (Maja Todorović)	111

D

De/re/teritorijalizacija i arhitektura (Andrija Filipović)	115
Događaj i arhitektura (Bojana Matejić)	121

E

Emancipacija i arhitektura (Bojana Matejić)	129
Evolutivna arhitektura (Maja Todorović)	139

F

Fantazam i arhitektura (Bojana Matejić)	143
Feminizam i arhitektura (Draga Stojanović)	149
Film i arhitektura (Željka Pješivac)	157

H		
Hegelova filozofija i arhitektura (Andrija Filipović)		161
I		
Ideologije urbanizma, teorije (Ana Perić)		167
Imanencija i arhitektura (Bojana Matejić)		175
Industrija zabave i arhitektura (Vanja Milovanović)		179
Interaktivna arhitektura (Maja Todorović)		185
K		
Kantova filozofija i arhitektura (Andrija Filipović)		189
Konstruktivizam, estetika, filozofija i teorija arhitekture (Bojana Matejić)		195
Kulturalna industrija i arhitektura (Vanja Milovanović)		201
Kvir teorija i arhitektura (Andrija Filipović)		209
M		
Memorijalna skulptura (Mariela Cvetić)		215
Memorijalna socijalistička skulptura (Mariela Cvetić)		221
Moć i arhitektura (Bojana Matejić)		227
Monumentalnost, teorije (Mariela Cvetić)		235
Muzička arhitektura (Vanja Milovanović)		239
N		
Narativ, naratologija i arhitektura (Željka Pješivac)		245
Neomarksizam i arhitektura (Bojana Matejić)		249
O		
Operska arhitektura (Vanja Milovanović)		259
P		
Parametrijski dizajn (Maja Todorović)		265
Politički prostor (Bojana Matejić)		269
Privatno i arhitektura (Dragana Stojanović)		281
Prostor, teorije (Željka Pješivac)		285
Prostorni obrt (Miško Šuvaković)		293
Psihoanaliza lakanovska i arhitektura (Bojana Matejić)		299
R		
Rizom i arhitektura (Andrija Filipović)		309

S

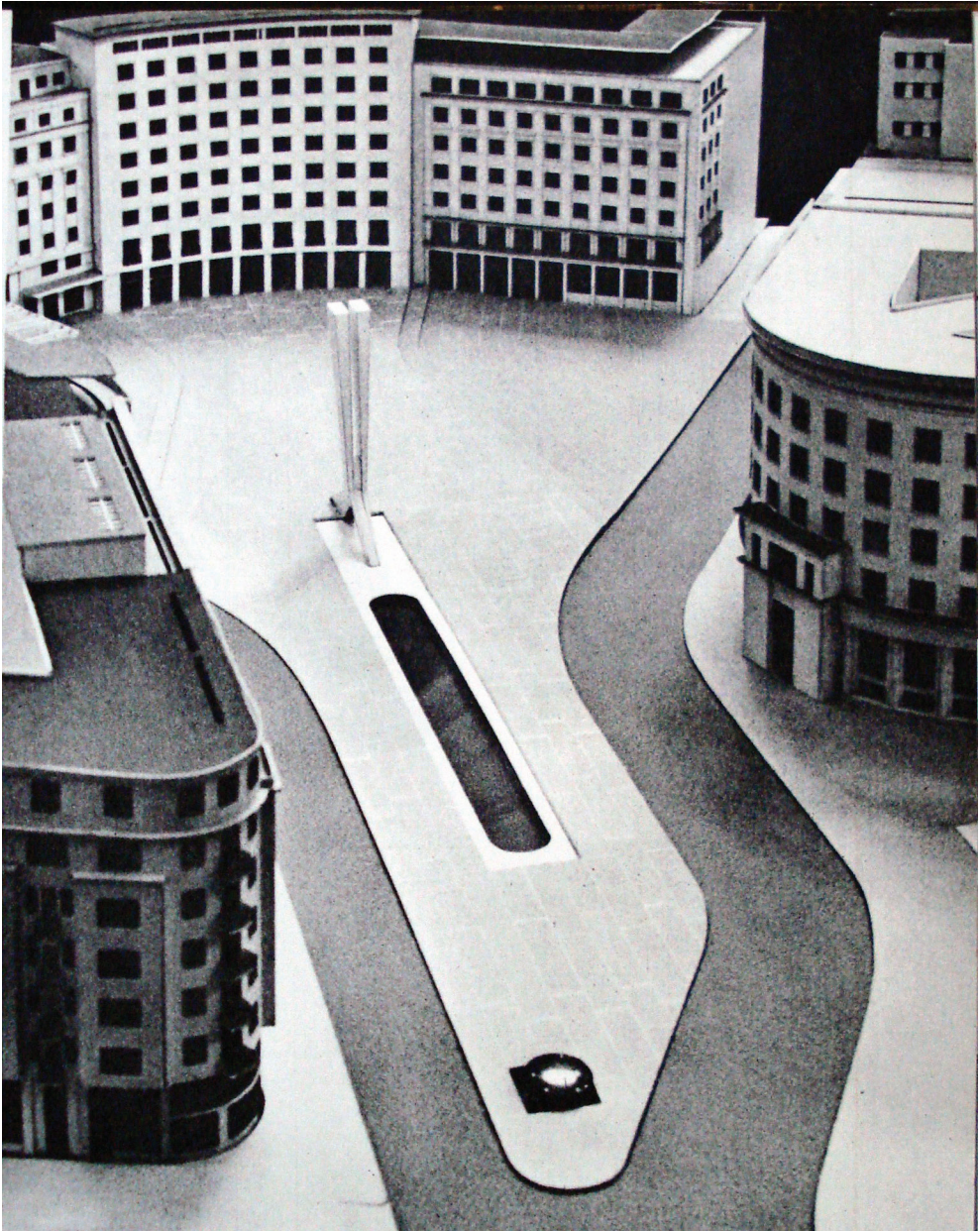
Socijalna praksa u arhitekturi (Ana Perić)	317
Specifična lokacija (Bojana Matejić)	325
Sublimno u arhitekturi (Željka Pješivac)	331

T

Tranzicija i post-tranzicija (Miško Šuvaković)	335
---	-----

Z

Zone (Miško Šuvaković)	345
-------------------------------	-----

Moć i arhitektura. Moć (lat. *potestas*) se u kontekstu tradicionalne pravno-političke filozofije definiše kao pravni mehanizam zakonskog izricanja i njegovih negativnih učinaka: isključivanje, odbacivanje, blokiranje, osporavanje, prikrivanje, itd. vezano za izvesno sprovođenje vlasti. Drugim rečima, moć se prema tradicionalnom pravno-političkom teorijskom viđenju manifestuje kao instrument vladavine i uspostavljanja pravno-političke suverenosti. Na primer, prema Rajtu Milsu (Wright Mills) i Maksu Veberu (Max Weber) moć je skopčana sa legitimnim nasiljem u obliku politike (borba za moć), odnosno, u obliku države kao vladavine ljudi nad drugim ljudima, zasnovane na mehanizmima i sredstvima, navodno, legitimnog nasilja. Ova određenja moći koincidiraju sa definicijama koje beleži antička Grčka, poput onog oblika vlasti koji podrazumeva vladavinu čoveka nad čovekom, odnosno, vladavinu jednog ili nekolicine u monarhiji i oligarhiji, vladavine „najboljih“ ili mnogih u aristokratiji i demokratiji, vladavine birokratije ili vladavine Nikoga kao jednog od najperfidnijeg, tiranskog oblika moći. Tragove modernih definicija moći nalazimo u pojmu apsolutne moći, koji prati razvoj suverenih nacionalnih država, poput anticipacija Žana Bodena (Jean Bodin) u 16. veku u Francuskoj i Tomasa Hobsa u 17. veku u Engleskoj.

Za razliku od tradicionalne pravno-političke definicije moći, u kontekstu poststrukturalističke perspektive teorije Mišela Fukoa, moć, međutim, (*le pouvoir*) nema samo represivno određenje, već i produktivno, o čemu svedoči poznata Fukoova tvrdnja da „moć dolazi odasvud“. Mišel Fuko je, nakon teza iz *Poretka diskursa (L'Ordre du discours)*, na slučaju konkretnog ogleada sa zatvorima ranih sedamdesetih godina prošlog veka, došao do zaključka da pitanje moći treba formulisati nešto drugačije nego u odnosu na pravo (francusko *le pouvoir* se do sredine devedesetih godina prošlog veka prevodilo kao „vlast“), a ova nova formulacija, kako ju je Fuko video, imala je veze sa pojmovima tehnologije, strategije i taktike. Zamenu negativne konotacije pravne matrice moći jednom tehničkom i strateškom, Fuko je uspostavio u rukopisu *Nadzirati i kažnjavati (Naissance de la prison)*, a nakon toga i u *Istoriji seksualnosti (Histoire de la sexualité)*. Sprovođenje moći je, dakle, strateško i podrazumeva „vladanje vladanjima“ i uređivanje verovatnoće, budući da se strategija u najsazetijem obliku definiše izborom „pobedničkih“ rešenja. Shodno tome, blizak pojam pojmu moći jeste „upravljanje“ (*gouvernement*), koje, kako Fuko objašnjava, treba shvatiti u širem smislu (onom koje je imao u 16. veku). Pojam upravljanja, kao jedan od načina sprovođenja moći, ne obuhvata samo političke strukture, i s tim u vezi, upravljanje državama, već označava

i način na koji se upravlja pojedincem, grupama, decom, dušama, zajednicama, porodicama, bolesnima itd. Odnosi moći su imanentni društvenom neksusu, tako da ne proizvode iznad „društva“ neku homogenu, dodatnu strukturu koja bi se mogla radikalno poništiti u ime nekog pretpostavljenog oslobođenja.

Fuko je kritikovao tradicionalno marksističko viđenje moći kao represije koja se tek sprovodi „odozgo“ (ideologija) u smislu državne represije i hijerarhije vlasti, uspostavivši novo određenje moći kao imena koje se daje izvesnoj složenoj strateškoj situaciji u datom društvu. Drugim rečima, tamo gde ima moći, ima i otpora – *moć proizvodi otpor*. Moć nije, dakle, nešto što se stiče, već nešto što se vrši u međudejstvu odnosa nejednakosti i pokretljivosti; ona ne pripada sferi nadgradnje, već dolazi odozdo, budući da posredi nije dvojnost koja se proteže odozgo na dole. Reč je, kako bi Fuko rekao, o višestrukim odnosima snaga koji se stvaraju i dejuju u proizvodnim aparatima, porodicama, ograničenim grupama, i institucijama, koji služe kao podloga opsežnim dejstvima cepanja koja presecaju celo društveno telo. Moć je, saglasno tome, usko povezana sa još jednim značajnim Fukoovim pojmom, pojmom „diskursa“ (*discourse*) i episteme (*epistemes*), odnosno, naročitim skupom iskaza, ili naizgled neupitnog znanja koje se izriče u svakodnevnicima iz nekog pretpostavljenog konteksta koji možemo prepoznati, i koji utvrđuje i čini vidljivim utvrđene identitete.

Pitanje prostora (moći) jedno je od ključnih u Fukoovoj teoriji, pa samim tim je bitno i za područje teorije arhitekture. Jedan od najrelevantnijih eseja „O drugim prostorima: utopije i heterotopije“ („Des espaces autres: utopias et heterotopies“) u vezi sa ovom temom pripada ranoj Fukoovoj teorijskoj fazi. U ovom eseju Fuko postavlja tezu o prostoru kao institucionalnom mapiranju i obeležavanju od strane struktura moći. On raspravlja prevashodno o spoljašnjem prostoru, drugim rečima, o arhitekturi, ako pod njom razumevamo, u širem smislu, skup odnosa koji determiniše položaje u kome se mogu naći stvari ili pojedinci, pri čemu se ovi položaji ne mogu jednostavno izjednačiti ili hijerarhizovati.

Fuko konceptualizuje prostore koji poseduju posebno svojstvo tako da su u sprezi sa mrežom odnosa ostalih prostora na takav način da pružaju jedan vid otpora, da ukidaju, obesnažuju ili preokreću skup odnosa koji sami oblikuju i koji se u njima ogledaju ili održavaju.

Ovi prostori generišu vezu sa svim ostalima, ali u isto vreme su protiv njih i Fuko ih deli na dva tipa: (1) *utopije* i (2) *heterotopije*.

Utopijski prostori jesu prostori „bez pravog prostora“. Utopije su prostori direktne ili obrnute analogije sa stvarnim prostorom ili društvom. Utopija je mesto bez mesta. U njemu se vidimo tamo gde nismo, drugim rečima, u jednom *nestvarnom* prostoru koji time nosi potencijalnost da se otvori s one strane svoje površine. Radi se o jednoj projekciji (nestvarnog) prostora odnosno *privida* koji dolazi iz budućnosti/prošlosti, koja našu vlastitu pojavu čini vidljivom. Ova nam projekcija omogućava da se vidimo tamo gde nismo. To je ništa drugo do utopija ogledala, poput primarne identifikacije koju je eksplicirao Žak Lakan u svojoj teoriji ogledalne

faze (imaginarna identifikacija). Primer ovog prostora možemo dovesti u vezu sa Korbizjeovom utopijskom arhitekturom, *Bauhaus*, futurizmom, konstruktivizmom, istorijskim avangardama s početka 20. veka itd.

Heterotopijski prostori jesu mesta koja se nalaze „izvan svakog mesta“, međutim za razliku od utopije, položaj im se može odrediti. To su mesta koja uvek predstavljaju nešto drugo u odnosu na datu utopijsku projekciju. Svaka utopija poseduje i svoje heterotopije, jer, idealna imaginarna identifikacija nikada nije „bez ostatka“. Pogled kao ogledalno drugo nam se uvek vraća „iz dubine virtuelnog prostora s druge strane ogledala“, čime se vrši rekonstrukcija subjekta na mestu na kome se subjekt zaista nalazi. Heterotopije se mogu strukturalno iščitati u odnosu na datu istorijsku, društveno-političku situaciju, u odnosu na prostore u kojima se odvija opšteprihvaćeni, neupitni, svakodnevni ljudski život. Fuko izdvaja nekoliko načela koja ocrtavaju pojam *heterotopije*:

- a. *heterotopije devijacije*: prvo načelo je da ne postoji ni jedna kultura bez *sebi svojstvenih* heterotopija. Recimo, on navodi primer *heterotopije krize*, koje pronalazi u *primitivnim* društvima, za koja su karakteristična povlašćena, sveta ili zabranjena mesta. Ova mesta su namenjena pojedincima koji se nalaze u stanju krize ili su na margini društvenog dispozitiva poput adolescenata, žena tokom menstrualnog perioda ili porođaja, staraca itd. Takvu funkciju zadržale su još uvek prisutne pojave poput internata za mladiće u obliku kakav su imali u 19. veku ili vojne obuke, predstavljajući prostor „bez mesta“ namenjen za upoznavanje sa muškom seksualnošću negde „drugde“ izvan porodice. Slično tome, do sredine 19. veka funkcija „medenog meseca“ ili *voyage de nocés* bila je u defloraciji devojke koja se nije smela „nigde“ dogoditi. Ovaj vid heterotopije postepeno zamenjuju danas *heterotopije odstupanja* namenjene pojedincima čije ponašanje „odstupa“ od onog koje se smatra normalnim ili prosečnim. Takav vid heterotopija nalazimo u prihvatilištima, psihijatrijskim klinikama, zatvorima, staračkim domovima, itd.;
- b. *heterotopije tranzicije*: drugo načelo je da jedna ista heterotopija može imati različite funkcije tokom istorije, u zavisnosti od njenog sinhronijskog konteksta. Tipičan primer jesu groblja, čija se funkcija tokom duge istorije menjala, a jedna od najvidnijih promena je da su se groblja nalazila u samom centru grada do 18. veka pored crkve. Međutim, počev od 19. veka, počelo je premeštanje groblja na periferiju grada kao jedne od posledica, Fuko primećuje, nastanka *ateističkog* doba u Zapadnoj kulturi i paradoksalno, istovremenog, širenja pretpostavke, da mrtvi prenose bolest, te je ovo područje moralo biti skrajnuto. Do današnjih dana groblja predstavljaju neku vrstu „drugog“ grada, skrajnuta na margini društvenog života;
- c. *heterotopije divergentnog jukstapozicioniranja*: treće načelo se odnosi na sposobnost heterotopije da na jednom konkretnom mestu postavi paradoksalan odnos između različitih prostora i lokacija koji su međusobno nespojivi.

- Najstariji primer ovog određenja heterotopije nalazimo u drevnim vrtovima poput tradicionalnih persijskih vrtova ili, uopšte, vrtova na Istoku;
- d. *heterohronije*: četvrto načelo ističe fragmentarnu „prirodu“ heterotopije, budući da je heterotopija uvek prekid sa datim, postojećim vremenom, tako da je Fuko određuje kao „čistu simetriju heterohronizma“. Heterotopija i heterohronizam su karakteristična određenja upravo za postmodernističku arhitekturu u kojoj se kombinuju stilovi iz vremenski različitih epoha. To je arhitektura citatnosti, kolaža, fragmentarnosti i pluralnosti. Osim toga, primere heterotopije i njene karakteristike heterohronizma nalazimo na „nepokretnim“ mestima „akumulacije vremena“, čija je tendencija sadržana u sakupljanju svih vremena, svih razdoblja, obliča i stilova na jednom mestu. Fuko navodi primere biblioteka i muzeja Zapadne kulture 19. veka. U odnosu na heterotopijsko određenje vremena, Fuko izdvaja i primer mesta kratkotrajnog, prolaznog, nestalnog „svečarskog trošenja“ i raznoraznih „svetkovina“, poput privremenih sajmišta, praznih prostora izvan gradskih granica koje se povremeno i privremeno koriste itd.
- e. *heterotopije izolacije*: peto načelo govori o dualnoj „prirodi“ heterotopije u smislu dijalektike njenog otvaranja i zatvaranja. Ta se mesta, pre svega, karakterišu svojom nedostupnošću, ali je moguće prodreti u njih. Kako Fuko primećuje, pojedinci obično ne dolaze svojevolsjno na ove lokacije, već su prisiljeni na to. Takvi su zatvori, vojske, prostori posvećeni obredima čišćenja – muslimanski hamani, skandinavske saune. Sa druge strane, imamo heterotopije koje su „čista otvaranja“ iako se, zapravo, iza njih „krije“ isključenje, poput hotelskih soba u Americi koje su „nigde“, a u kojima se odvijaju *nelegalne* i *nelegitimne* aktivnosti poput nezakonitog seksa, nekada abortusa itd.
- f. *heterotopije privida i kompezacije*: šesto načelo nam govori o još jednoj paradoksalnoj „prirodi“ heterotopije, odnosno njenom odnosu prema onome što treba da čini „pravi“ prostor, na čijoj se margini nalazi data heterotopija. Heterotopija se ukazuje istovremeno kao prostor *po sebi* i *za sebe*. Paradoks leži u problemu *relanosti* heterotopijskog prostora. Heterotopija se realizuje između dva oprečna pola. Sa jedne strane, heterotopija ima za zadatak stvaranje prostora privida koji nam ukazuje da je „realni“, „normalni“, svakodnevni prostor još veći privid. Takvu heterotopiju nazivamo *heterotopijom privida*. Sa druge strane, heterotopija poseduje potencijalnost stvaranja još jednog stvarnog prostora koji je „daleko savršeniji“ u odnosu na „pravi“, dominantni prostor, te pokazuje da sa ovim „pravim“, „normalnim“ prostorom nešto nije u redu. Takva heterotopija, kako je Fuko vidi, jeste *heterotopija kompenzacije*. Primere ove odlike heterotopije nalazimo u kolonijama, recimo, sedamnaestog veka, poput puritanskih kolonija koje je osnovala Engleska u Americi ili jezuitskim kolonijama, osnovanim u Južnoj Americi, tako da čine „apsolutno savršena mesta“. Ova *ekstremnost* heterotopije je tipičan za bordele i kolonije, mesta koja paradoksalno „žive sama za sebe“, „zatvorena u sebi“.

Heterotopija je postala izrazito značajan pojam za teoriju arhitekture tokom sedamdesetih godina prošlog veka, posebno sa teorijom arhitekture Manfreda Tafurija, Demetri Porfiriosa (Demetri Porphyrios /Δημήτρης Πορφύριος/) i Žorž Tisoa (Georges Teyssot). Ako pođemo od same etimologije reči *heterotopija* (potiče od grčkih reči *heteros* (drugo) i *topos* (mesto)), možemo reći da je reč o arhitekturi koja se, nalazi na poziciji margine u odnosu na hegemonu arhitekturu, odnosno, normativni prostor društva kome je imanentna. Recimo Tafuri i Porfirios identifikuju „heterotopijsku arhitekturu“ u formalnim karakteristikama sklopa arhitektonskog prostora, koje čine dati prostor radikalno drugačijim od normativnog, antropocentričnog.

Porfirios, recimo, naziva modernizam „kraljevstvom istosti“, odnosno, *homotopijom* i suprotstavlja joj heterotopiju koju vidi kao prekid predvidljive moderne sintakse i modela homogenih arhitektonskih struktura. Heterotopija, prema Porfiriosu, jeste sredstvo „organizacije“ urbanog prostora i ukazuje se kao epitom diskontinuiteta volumetrijskih arhitektonskih organizacija, te raskid sa tradicionalnim modelom upotrebe materijala itd.

Jedna od najznačajnijih i najbližih interpretacija pojma heterotopije u diskursu arhitekture Fukoovoj zamisli heterotopije, jeste teoretizacija Žorža Tisoa. Reč je o tekstu „Heterotopija i istorija prostora“ („Heterotopia and the History of Spaces“) u kome Tiso određuje heterotopiju kao niz diskontinuiteta formalnog razvoja arhitekture koja odgovara istorijskim promenama koje su se odvijale u društveno-političkom shvatanju pojmova higijene, bezbednosti, privatnosti i discipline. On navodi primer sastavljanja strukture institucija u odnosu na zdravstvene i kaznene mere u vremenu neposredno pre Revolucije (1740–1750) u gradu Cean u severozapadnoj Francuskoj.

Tokom devedesetih godina prošlog veka Čarls Dženks raspravlja o heterotopiji u arhitekturi kao pojavi raznovrsnosti i heterogenosti urbanog prostora u kome svaki deo urbanog heterogenog prostora ima pravo na *pogled*, na javnu sferu. Recimo njegov koncept „dvostrukog kodiranja“ (*double coding*) označava usmerenje pogleda na marginalne kulturalne prostore, odnosno, „drugosti“. Dženks, zato, uvodi koncept „grada razlika“ (*heteropolis*). U pitanju je hetero-arhitektura koja istražuje načine upotrebe drugosti u oblikovanju svakodnevnog prostora, što će reći, bavi se konfliktom dominantnih kultura i njihovih manjina.

Drugi važan koncept u vezi sa Fukoovom teorijom prostora, a u odnosu na relaciju znanje-moć je Panoptikum (*le panoptique*), koji je Fuko elaborirao u rukopisu *Nadzirati i kažnjavati* (*Surveiller et punir*). U pitanju je njegova interpretacija Panoptikuma Džeremija Bentama, koja nudi jedan novi pristup problemu odnosa prostora i moći, i koja označava njegov prelaz sa strukturalnog pristupa na konceptualizovanje difuzne, „kapilarne“ odlike moći. Ova „kapilarna“ odlika moći određuje specifičnu mehaniku moći koja deluje na samo tkivo pojedinca, „pogađajući“ telo pojedinca (*mikrofizika moći*). To je moć koja se umeće u kretanje, držanje (*anatomo-politika ljudskog tela*), diskurs, sticanje znanja, svakodnevni život pojedinca. Teorija o Panoptikumu obezbeđuje model koji „otkriva“ odlike disciplinarnog društva.

Panoptikum otelovljuje sistem u kome prismoatra i kontrola igraju ključnu ulogu i gde je znanje nužno skopčano sa moći. Sama arhitektonika Panoptikuma omogućava i obezbeđuje različite tehnike kontrole, koje, kako Fuko tvrdi, osiguravaju subjektivaciju zatvorenika.

Bentamov Panoptikum, dakle, podrazumeva jednu formulaciju mikrofizike disciplinske moći. U pitanju je, prevashodno, model zatvora koji je Bentam izumeo 1787. godine, i koji je kao takav primenjen sa izvesnim brojem modifikacija u osmišljavanju i izgradnji nekoliko zapadno-evropskih zatvora u 18. veku. Fuko u knjizi *Psijatrijska moć (Le pouvoir psychiatrique)* opisuje Panoptikum na sledeći način: „Na samom obodu Panoptikuma nalazi se kružno zdanje; u njemu su uređene samice, čija zastakljena vrata vode s jedne strane u unutrašnjost, dok ih s druge strane prozor povezuje sa spoljnim svetom. U unutrašnjem krugu ovog prstena postoji hodnik koji omogućava prolaz i kretanje iz jedne samice u drugu. Zatim, prazan prostor, a u sredini praznog prostora kula, cilindrična višespratna zgrada na čijem vrhu se nalazi neka vrsta male kule, to jest, velike prazne sobe, iz koje je moguće, kao centralnog mesta, jednostavnim okretanjem oko sebe, posmatrati sve što se događa u svakoj od samica. To je skica. (Foucault, 2006, 74-75)“

Kako Fuko tvrdi, Bentamova koncepcija Panoptikuma ne podrazumeva samo model zatvora, već (arhitektonsku) formu za čitav niz institucija: školu, bolnicu, sirotište, radionicu itd. Panoptikum je skica za svaku instituciju, što će reći, mehanizam kojim moć treba da deluje u datoj instituciji i kojim treba da stekne maksimum snage, budući da onima koji se nalaze na poziciji upravljanja institucijom dodeljuje „Herkulsku snagu“. Metafora „Herkulske snage“ se odnosi na fizičku snagu koja je usmerena na telo. To je snaga koja „steže, gnječi, sabija“ telo. Reč je, dakle, o prostornim koordinatama koje imaju vrlo jasnu individualizujuću funkciju, budući da je moć neposredno uperena u pojedinca – nadzornik, čiju poziciju može zauzeti bilo ko, ili bilo šta, ali niko ili ništa specifično – može usmeriti pogled u bilo kom pravcu, a taj pogled direktno pogađa telo. Zato, kako se da izvesti, moć cilja na pojedinca, a ne na mase, mnoštvo, grupu, kao što to čini ideologija. Disciplinska moć, koja je *po sebi* dezindividualizovana – jer, kako vidimo, ne poseduje telo, a ipak deluje na takav način da pojedinci znaju da su posmatrani, da su u stanju vidljivosti za pogled – individualizuje odozdo. Radi se o *demokratizaciji* vršenja moći.

Panoptikon, za Fukoa, poseduje dve ključne odlike: (1) moć je bez materijalnosti i podrazumeva optičko iskustvo – pogled i svetlost, što omogućava da se „sve vidi sve vreme“; (2) ova bestelesna moć je usko skopčana sa proizvodnjom znanja, jer osovina moći jeste osovina neprekidnog beleženja, zapisivanja i opisivanja predmeta ove operacije. Panoptikon, je, zato, kako Fuko kaže, *aparatus individualizacije i saznanja*. Disciplinarno društvo je, shodno tome, panoptičko društvo.

Arhitektura kao Panoptikon ukazuje na specifičnu dimenziju razumevanja arhitekture, kao one koje „ne zahteva neko posebno, izuzetno intelektualno investiranje“ – kao što je slučaj u ostalim umetnostima – ako uzmemo u obzir da je arhitektura

integralni deo ljudske *racionalnosti*, koju, pri tome, oblikuje i konstituiše. Iz ove perspektive bismo mogli reći da arhitektura obezbeđuje *neposredno* specifični oblik, odnosno, formu životu u datom istorijskom kontekstu. Arhitektura kao Panoptikon u kontekstu dispresivnog karaktera moći odgovara danas kasno-kapitalističkoj, ili preciznije, globalizovanoj tržišnoj strukturi u službi slobodne cirkulacije kapitala i *korporativne svrhe*. Tipičan primer jesu šoping molovi (*shopping mall*), čija spoljašnja i unutrašnja, mahom, rizomatska organizacija prostora, omogućava slobodno i transparentno kretanje pojedinca-potrošača. U pitanju je prostor koji uslovljava, kontroliše i „nadzire“ vreme kretanja potrošača u cilju njihovog zadržavanja na tržištu. Sa druge strane, globalni, totalizujući poredak je imanentan novim koncepcijama prostora koji ukazuju na nemogućnost njihovog čitanja iz perspektive modernističkih pokreta (*izam-a*) ili stilova. Radi se o visokobudžetnoj arhitekturi koja se zasniva na kombinovanju mnoštva stilova i formi u organizaciji arhitektonskog prostora nezavisno od namene. U pitanju je arhitektura ili prostor koju može zauzeti bilo ko ili bilo šta, drugim rečima, arhitektura „bez strogo determinisane društvene funkcije“; arhitektura koja može biti u službi škole, bolnice, istraživačkog centra itd. Takvu arhitekturu nalazimo u projektima Frenka O. Gerija, Danijela Libeskinda Žana Nuvela, Rema Kolasa, Normana Foster, Santjaga Kalatrave (Santiago Calatrava), Renca Piana (Renzo Piano) itd.

(Bojana Matejić)

Literatura:

- Hana Arent, *O nasilju*, Beograd, Alexandria, 2002.
- Mišel Mišel Fuko, *Moć/Znanje. Odabrani spisi i razgovori (1972–1977)*, Novi Sad, Mediterran Publishing, 2012.
- Mišel Fuko, *Rađanje biopolitike. Predavanja na Kolež de Fransu (1978–1979)*, Novi Sad, Svetovi, 2005.
- Michel Foucault, *Psychiatric Power. Lectures at the College de France, 1973-1974*, Palgrave Macmillan, New York, 2006.
- Mišel Fuko, *Spisi i razgovori*, Beograd, Fedon, 2010.
- Paul Hirst, *Space and Power. Architecture, Politics and War*, Cambridge, Polity Press, 2005.
- Charles Jencks, *Heteropolis: Los Angeles, The Riots & Hetero-Architecture*, New York, John Wiley & Sons, 1993.
- Neil Leach (ed.), *Rethinking Architecture. A Reader in Cultural Theory*, London, Routledge, 1997.
- Demetri Porphyrios, Alvar Alto, *Architectural Monographs*, No. 4. New York, St. Martin's Press, 1978.
- Georges Teyssot, „Heterotopia and The History of Spaces“, in: Michel Hays, *Architecture Theory since 1968*, London, MIT Press, 2000.
- Henry Urbach, „Writing Architectural Heterotopia“, *The Journal of Architecture*, Vol 3. 1998., 347–355.

AUTORI PROLEGOMENE

dr Mariela Cvetić

slikarka, teoretičarka umetnosti i medija (Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd)

dr Andrija Filipović

filozof, teoretičar umetnosti i medija (Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum, Beograd)

dr Bojana Matejić

slikarka, teoretičarka umetnosti i medija (Fakultet likovnih umetnosti, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd)

dr Vanja Milovanović

teoretičarka umetnosti i medija, muzikološkinja i urednica-organizatorka (Muzička omladina Beograda).

dr Ana Perić,

arhitekta i urbanistkinja (Swiss Federal Institute of Technology, ETH Zurich; Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd)

dr Željka Pješivac

arhitekta, teoretičarka arhitekture i umetnosti

dr Dragana Stojanović

teoretičarka umetnosti i medija (Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum, Beograd)

dr Miško Šuvaković

estetičar i teoretičar umetnosti (Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum, Beograd)

ma Maja Todorović

arhitekta (Bergen, Norveška)

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

72.01(082)

PROLEGOMENA za pojmovnik estetike, filozofije i teorije arhitekture / urednik Miško Šuvaković ; autori Mariela Cvetić ... [et al.]. - Beograd : Orion Art, 2017 (Beograd : Donat graf). - 387 str. : ilustr. ; 25 cm. - (Edicija Savremena teorija arhitekture / [Orion Art])

Tiraž 300. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 349-365.
- Registar.

ISBN 978-86-6389-059-6

1. Шуваковић, Мишко, 1954- [аутор] [уредник]
а) Архитектура - Филозофија - Зборници б) Теорија уметности - Зборници
COBISS.SR-ID 246512652